

"willen wij alleen de gotiek"

propaganda voor de gotiek in de 19^e eeuw in Duitsland, Frankrijk en Nederland.

Dit is de titel van de tentoonstelling die ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr A.G. Jongkees van 31 mei tot 14 juni 1979 in het universiteitsmuseum, Academieggebouw, Broerplein 5, Groningen, zal worden gehouden. De werkgroep "voorbereiding tentoonstelling 'Willen wij alleen de gotiek'" schreef naar aanleiding hiervan een artikel voor de Groniek.

Ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr A.G. Jongkees wordt op woensdag 30 mei, gelijktijdig met het internationaal colloquium "Bourgondië en de Noordelijke Nederlanden" een tentoonstelling geopend, die is gewijd aan de propaganda voor de gotische bouwstijl in de negentiende eeuw.

Prof. Jongkees heeft altijd een grote belangstelling gehad voor het werk van negentiende eeuwse auteurs als Viollet-le-Duc. Het leek de samenstellers van de tentoonstelling een aardig idee een onderwerp te kiezen dat aansluit bij deze persoonlijke belangstelling en dat slechts zijdelings te maken heeft met zijn vakspecialisatie, de geschiedenis van de middeleeuwen.

De tentoonstelling wil aan de hand van een aantal belangrijke negentiende eeuwse boeken, tijdschriften en plaatwerken, aangevuld met enkele originele bouwtekeningen, duidelijk maken hoe in de vorige eeuw belangstelling en bewondering is gewekt voor de gotische architectuur. Ook wil zij laten zien hoe deze publicaties de steeds veranderende opvattingen ten aanzien van de gotiek en de middeleeuwen in de negentiende eeuw weerspiegelen.

Van volledigheid kan geen sprake zijn. Dat laten zowel de korte tijd van voorbereiden als het beperkte budget niet toe. Daarom hebben de samenstellers zich tot drie thema's beperkt; de propaganda voor het voltooiën van de dom van Keulen, de publicaties van E.E. Viollet-le-Duc en de veelzijdige activiteiten van het Nederlandse trio P.J.H.

Cuypers, jhr V.E.I. de Stuers en J.A. Alberdingk Thijm. Aan een artikel van de laatstgenoemde is ook de titel van de tentoonstelling ontleend.

De tentoonstelling wordt begeleid door een katalogus. De hiernavolgende tekst is bedoeld als een eerste inleiding in het onderwerp.

gotiek

neogotiek

De gotiek is na de middeleeuwen blijven voortleven als een onderstroom tijdens de renaissance, het maniërisme, de barok en het klassicisme en deze "gothic survival" heeft gediend als een aanknopingspunt voor een hernieuwde waardering in de achttiende eeuw.

In deze eeuw begint, het eerst in Engeland, een "gothic revival". Deze neogotiek werd het eerst toegepast in de tuinarchitectuur bij de bouw van paviljoens en fantasie-ruïnes. Rond het midden van de eeuw verzezen de eerste landhuizen in neogotische stijl en vervolgens werd de stijl ook toegepast bij de bouw van kerken. Deze ontwikkeling bleef niet tot Engeland beperkt. Ook in Frankrijk en Duitsland treffen we in de achttiende eeuw neogotische bouwsels aan.

De achttiende eeuwse neogotiek wilde in de eerste plaats de sfeer van het verleden oproepen en associaties opwekken aan de "duistere middeleeuwen".

Maar aan het eind van de eeuw kwam er een nieuw element in de waardering voor de gotiek, waarin men het "christelijke" en het "nationale" ging benadrukken.

In de negentiende eeuw werd de gotiek steeds meer bewonderd uit een verlangen naar de geestelijke idealen en de maatschappelijke verhoudingen van de middeleeuwen. Maar de gotiek had niet alleen aantrekkingskracht voor degenen, die wilden vluchten uit de werkelijkheid van de eigen tijd. Voor de architect en geleerde Viollet-le-Duc was de logische structuur en de technische constructie van de gotische bouwkunst een voorbeeld voor de progressieve en rationele tijdgenoot.

duitsland.

sulpiz, boisserée (1783-1854)

In 1772 schreef J.W. Goethe Vom Deutschen Baukunst, een hymne op de kathedraal van Straatsburg en het genie van de bouwmeester Erwin von Steinbach. In dat opstel noemde Goethe de gotiek een Duitse stijl. Hij bewonderde overigens alleen het exterieur van de kerk. Hoewel zijn enthousiasme voor de gotiek niet lang duurde, was hij de eerste Duitse schrijver voor wie de gotiek juist aantrekkelijk was door het veronderstelde nationale karakter. In het laatste decennium van de achttiende eeuw was de waardering voor de gotiek het onderwerp van de romantische werken van I. Tieck en W. Wackenroder. G. Forster schreef in 1790 hoe de pijlers van de dom van Keulen bij hem associaties opriepen met een woud en de dynamiek van het koor hem herinnerde aan het "Oneindige".

F. Schlegel was de eerste Duitse romanticus die de middeleeuwse bouwkunst serieus bestudeerde. In Parijs kwam hij in contact met de gebroeders Sulpiz en Melchior Boisserée. In 1804 zocht hij hen in hun woonplaats op. Het verslag van zijn bezoek aan Keulen publiceerde hij in 1806. Het is een van de eerste publicaties die een groter begrip voor de gotiek probeerden op de wekken. Schlegel beschouwde de middeleeuwen als een periode waarin de Duitsers een uitverkoren volk waren. Daarom noemde hij de gehele middeleeuwse bouwkunst

Duits en de dom van Keulen was daarvan het meest markante voorbeeld.

Tot dan toe waren de geschriften, waarin waardering werd uitgesproken voor de gotiek geschreven door protestanten. In de publicatie van Schlegel is de beïnvloeding merkbaar door de fervent katholieke gebroeders Boisserée. Schlegel beschouwde de gotiek als een symbool van het overdeelde middeleeuwse christendom.

Na zijn terugkeer uit Parijs had Sulpiz Boisserée gehoord van de plannen om de dom af te breken. Noch de stedelijke, noch de kerkelijke autoriteiten beschikten over de middelen om het voortgaande verval van het gebouw tegen te gaan.

In 1808 begon Sulpiz met de voorbereiding van een boek over de geschiedenis van de dom. Op dat moment stelde hij zich alleen maar ten doel om de aandacht te vestigen op de staat, waarin het gebouw verkeerde om zo de publieke opinie te mobiliseren voor het bekostigen van de noodzakelijke herstelwerkzaamheden.

De inhoud van het boek zou bestaan uit gravures van de dom met een inleiding over de aard en de ontwikkeling van de gotiek. Tot 1810 was hij bezig met het opmeten en het bestuderen van het gebouw, samen met een ingenieur en twee graveurs. De eerste resultaten van het onderzoek waren de publicatie van een plattegrond, een dwarsdoorsnede van het koor en enkele gravures van de dom vanuit het zuiden gezien.

Inmiddels vatte Sulpiz een nieuw en veel ambitieuzer plan op. In de toekomst moest de dom, die niet was voltooid, worden afgebouwd. Boisserée wilde daarvoor in de eerste plaats steun verwerven van Goethe, vanwege diens enorme prestige in Duitsland. Hij moest hiertoe al zijn overredingskracht aanwenden, omdat Goethe zich inmiddels volledig op het classicisme had gericht. De gotische architectuur had voor hem nog enkel historische betekenis en de "neukatholische Sentimentalität" wees hij af. Toch noemde hij in 1812 het plan van Boisserée een patriottische onderneming en riep hij op tot financiële steun. Deze aanbeveling zorgde voor veel publiciteit. Kort na de val van

Napoleon en de bevrijding van het Rijnland kreeg het plan van Boisserée een nieuwe, politiek gekleurde impuls. In 1815 bezochten Goethe en Freiherr vom Stein de dom en hun bezoek werd opgevat als een symbolisch gebaar. Nadat op het congres van Wenen was beslist dat het Rijnland tot het koninkrijk Pruisen zou gaan behoren, haalde Boisserée Goethe over een memorandum te schrijven dat de aandacht van de Pruisische regering moest vestigen op de monumenten in het Rijnland. In Über Kunst und Altertum (1816) stelde Goethe voor een fonds op te richten voor de restauratie en de voltooiing van de dom. Boisserée leverde daarvoor enkele konkrete plannen. In Parijs vond hij een deel van het zoekgeraakte, oorspronkelijke gevelontwerp en de graveur G. Moller vond de ontbrekende rest van de bouwplannen in Darmstadt. Tegelijkertijd bestudeerde Boisserée ook de organisatie van de middeleeuwse "Bauhütte" van de kathedraal van Straatsburg. Met een aantal nieuwe gravures van de dom legde hij de resultaten van zijn onderzoek voor aan de enthousiaste Pruisische kroonprins Friedrich Wilhelm, die zijn steun toezegde.

In 1816 gaf de Pruisische regering opdracht aan de architect C.F. Schinkel om een onderzoek in te stellen naar de staat, waarin de dom verkeerde. Deze gaf het advies om het bestaande gedeelte van het gebouw eerst te restaureren en daarna het gebouw te voltooiën, dit laatste zowel om technische redenen als uit patriottische motieven. In 1821 werd bovendien het aartsbisdom Keulen, dat tijdens Napoleon was opgeheven, hersteld. De Pruisische staat nam de restauratiekosten van de dom op zich. Tegelijkertijd met het verschijnen van Boisserée's Ansichten, Risse und einzelne Theile des Doms von Köln (1823) werd een begin gemaakt met de herstelwerkzaamheden. Tot 1840 werd er alleen gerestaureerd, eerst onder leiding van Schinkel met Boisserée als adviseur, na 1833 onder leiding van E.F. Zwirner.

In 1842 legde de inmiddels koning geworden Friedrich Wilhelm de eerste steen voor de voltooiing van de dom. Ondanks subsidies van de overheid was er echter meer geld nodig. Opdat het enthousiasme voor het afbouwen van de

35 Wijding van het Bisschoppelijk Paleis, genaamd 'het Rijksmuseum' te Amsterdam. Geknipt van links naar rechts: Victor de Stuers, J.A. Alberdingk Thijm en P.J.H. Cuypers. Spotprent tijdens de in 1874-1881 woedende strijd om de te kiezen bouwstijl voor het Rijksmuseum.

dom niet zou verflauwen, vestigde het in 1842 opgerichte Kölner Domblatt voortdurend de aandacht op de financiële problemen van de bouw en wijdde vele artikelen aan de internationale discussie over het ontstaan en de ontwikkeling van de gotiek. Bovendien publiceerde Boisserée in 1843 een herziene uitgave van de Ansichten, Risse und einzelne Theile met een meer uitgebreide tekst. Overal in Duitsland en zelfs in enkele Franse steden werden "Domvereine" opgericht, die financiële bijdragen aan het project leverden.

De aandacht werd bovendien levend gehouden door "Dombau"-feesten en de jaarlijkse "Dombaulotterie".

In het Kölner Domblatt zette A. Reichensperger zijn romantisch-idealistische visies uiteen en maakte propaganda voor de instelling van een "Bauhütte", waar kunstenaars en handwerkslieden als in de middeleeuwen gezamenlijk een "Gesamtkunstwerk" tot stand moesten brengen en de band tussen kunst en samenleving moesten herstellen. Deze werkgemeenschap zou de kern moeten worden van een chris-

telijk-burgerlijke staat.

In de praktijk bleek de Keulse "Dombühütte" een zeer efficiënt lopend bedrijf, waar na 1850 de handwerkslieden veel naar sjablonen gingen werken. Dit was niet alleen het gevolg van de opvattingen van architect Zwirner en diens opvolger R. Voigtel, maar ook van de sterk toegenomen kennis van de middeleeuwse gotische bouwwijze. Het resultaat daarvan was dat er regels voor de gotische vormgeving werden opgesteld, die weliswaar zeer kunstig waren maar ook leidden tot mechanische en dorre vormen.

Terwijl in de tweede helft van de negentiende eeuw de nadruk steeds meer kwam te liggen op een wetenschappelijk verantwoorde stijlzuivere bouwwijze, bleken de chauvinistische fantasieën over het Duitse karakter van de gotiek een zeer taai leven te bezitten. Al in de jaren veertig was op wetenschappelijke gronden aangetoond dat de gotiek in Frankrijk was ontstaan, maar de onenigheid over haar oorsprong leefde voort tot in de twintigste eeuw.

Nu en dan dreigde de bereidheid van het Duitse volk om financieel bij te dragen aan de voltooiing van de dom te verslappen, maar telkens werd het door het Domblatt weer aangemoedigd met de troost dat zo de dom geen origineel gotisch, dan toch zeker het meest geslaagde gotische bouwwerk was.

In 1882 werd in aanwezigheid van keizer Wilhelm I de voltooiing van de dom gevierd als een symbool van het grootse Duitse verleden en de nieuwe Duitse eenheidsstaat.

frankrijk.

eugène-emanuel

viollet-le-duc (1814-1879)

In 1854 bezocht de Franse architect en kenner van de gotiek Eugène-Emanuel Viollet-le-Duc de dom van Keulen. In hetzelfde jaar verscheen ook het eerste deel van zijn Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIème au XVème siècle. Viollet was een groot bewonderaar van de gotische bouwkunst. Al in 1830 had hij geweigerd een opleiding te volgen aan de Ecole des Beaux Arts, waar geheel in de traditie van het Classicisme werd gedoceerd. Onomstreden

was het classicisme toen ook in Frankrijk niet. Boeken als Chateaubriand's Le génie du Christianisme (1802) en Victor Hugo's Notre Dame de Paris (1831), met de beroemde figuur van de klokkeluider Quasimodo, hadden de aandacht van velen op de middeleeuwen gevestigd. In de salon van zijn moeder was Viollet-le-Duc al jong in contact gekomen met voor-aanstaande kunstenaars uit de Franse romantiek. Zijn toekomst werd in zekere zin bepaald door de ontmoeting met Prosper Mérimée, de auteur van Carmen en inspekteur van de pas opgerichte "Commission des Monuments historiques". Mede geïnspireerd door het enthousiasme van Hugo, richtte Viollet zich volledig op de bestudering van de Franse middeleeuwse geschiedenis en bouwkunst. In 1840 kreeg hij de opdracht om de kerk van Vézelay te restaureren. Dit was de eerste van een lange reeks van restauraties, waaronder de Sainte Chapelle en de Notre-Dame in Parijs, het kasteel van Pierrefonds en de vestingstad Carcassonne.

Viollet-le-Duc ontwikkelde een aantal nieuwe en zeer invloedrijke gedachten over de gotische bouwstijl. De gotiek werd volgens hem gekenmerkt door een rationele constructie, gebaseerd op een systeem van ribgewelven, luchtbogen en steunberen. "Les principes sont simples", schreef hij, "la forme est belle et rationnelle".

Voor de liberale en agnostische Viollet-le-Duc was de gotiek de kunst van leken, die zich in de dertiende eeuw keerden tegen het romaans, de stijl van de duistere, door de Kerk beheerste vroege middeleeuwen. De gotische bouwmeester was in zijn ogen een man, die werkte met een beginnende wetenschappelijke aanpak en werd geleid door een "esprit libéral". De gotiek was daardoor een kunst, waarin alles een logische zin had en kon zo een voorbeeld zijn voor de progressief en rationeel denkende negentiende eeuw.

Viollet heeft zijn opvattingen vastgelegd in de tien-delige Dictionnaire raisonné de l'architecture (1854-1868). Ook publiceerde hij de Dictionnaire du mobilier français (1858-1875), waarin hij op schitterende wijze de middeleeuwse levensstijl in beeld

heeft gebracht.

In de Entretiens sur l'architecture (3 dln; 1863-1872) betoonde Viollet zich een hartstochtelijk verdediger van zijn eigen tijd en van de toepassing van nieuwe materialen en technieken als gietijzer en geprefabriceerde elementen. Impliciet maakte hij ook een vergelijking tussen de gotische constructiemethoden en de negentiende eeuwse manier van bouwen met een skelet van gietijzer.

De publicaties van Viollet zijn van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de moderne architectuur in de negentiende eeuw. Een deel van zijn werk werd in het Engels vertaald. De laatste jaren van zijn leven schreef hij prachtig uitgegeven boeken over de geschiedenis van de bouwkunst voor de jeugd.

nederland.

j. a. alberdingk thijm (1820-1889)

pierre j. h. cuypers (1827-1921)

jhr. victor stuers (1843-1916)

In Nederland was in de eerste helft van de negentiende eeuw nog geen sprake van een archeologische en wetenschappelijke benadering van de gotiek. Pas na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 zou in ons land de neogotiek tot grote bloei komen, nauw verbonden met de emancipatiedrang van de katholieken. Als een gedurende lange tijd achtergestelde religieuze groepering hadden zij in nationaal verband gelijksoortige identiteitsproblemen als het Duitse volk in internationaal verband. Ook bij hen zien we dan een streven om de band met de middeleeuwen weer op te nemen en om een nieuwe christelijke cultuur te scheppen geënt op die van de bloeitijd van het Westerse christendom. Een belangrijke rol bij de doorbraak van de neogotiek in Nederland als kerkelijke én wereldlijke bouwkunst speelden de publicaties over architectuur in de toenmalig vooraanstaande tijdschriften als De Spektator, De Gids en niet te vergeten het katholieke blad De Dietsche Warande. De meest invloedrijke kunstcritici in deze waren Josephus Alberdingk Thijm (1820-1889) en Victor de Stuers (1843-1916). Samen met de architect

Pierre Cuypers (1827-1921) bonden zij de strijd aan voor een zuivere en logische architectuur in Nederland.

De belangrijkste voorvechter voor een artistieke bewustwording van het katholieke volksdeel en propagandist van de gotische stijl was de dichter en kunstcriticus Jozef Alberdink Thijm, die woonde en werkzaam was in Amsterdam. In de jaren dertig beschouwde hij de gotiek nog als "wilde groei", maar twintig jaar later, beïnvloed door de romantische katholieke beweging, schreef hij: "Van de artificiële kunst der tijdperken van verval: Perikles, Augustus, Medici's, Louis XIV kunt ge niet teveel kwaad zeggen. De ware kunst, de aesthetische uiting van het krachtigste volksleven - ziedaar waar ik het voor opneem: zoodanig is die der XIIIe eeuw."

Bouwkunst was voor Thijm een zaak van redelijkheid en doelmatigheid. Gotiek bestond voor hem niet in ornamenten als spitsbogen en pinakels, maar in de overeenstemming van het uiterlijke met het innerlijke, in de samenhang tussen het geheel en de delen. Het bouwwerk moest doelmatigheid, schoonheid en zinnebeeld uitstralen. Het classicisme had voor hem afgedaan: het was "passé, poudre, néant que rien ne vivifie", zoals hij zijn Franse geestverwanten te kennen gaf. In De Spektator van 1850 sprak hij de volgende verwachtingsvolle woorden uit: "O, dat ik het nog eens beleven mocht op het leeggebrande erf der fabriek van Rupe in mijn vaderstad eene schoone Katholieke kerk te zien oprijzen, die niet releveerde van de koude schoollessen der Heidensche traditie, maar van het warm gevoelend hart en van den logischen geest eens waardigen kunstenaars, van eenen, die, al ware 't slechts in een enkele en beperkte gelegenheid, bewezen had, zich een bouwgevel te kunnen denken buiten het wel vervelend en wel verwenscht Klassicisme."

Deze waardige kunstenaar vond Thijm in de architect Pierre Cuypers, met wie hij sinds 1854 regelmatig correspondeerde. Tussen hen ontstond een hechte vriendschap, toen Cuypers zich in Amsterdam vestigde en Thijs zuster trouwde. Zij vormden een voortreffelijk duo in de strijd om vernieuwing van de ker-

kelijke bouwkunst: Thijm was zeer belezen en had veel buitenlandse relaties, Cuypers was een bijzonder begaafd architect. Cuypers was ook degene die Thijm aanzette tot zijn studie van de oriëntering van het kerkgebouw, de zogenaamde Heilige Linie, waarbij de kerk met het koor naar het oosten gebouwd moest zijn. Deze studie resulteerde in een uitgebreide beschouwing over de symbolische en iconografische samenhang van het kerkgebouw in al zijn onderdelen en verscheen in 1857 in drie afleveringen in De Dietsche Waranda. Het jaar daarop werd het als boek gepubliceerd onder de naam De Heilige Linie, opgedragen aan Boisserée, Pugin en Lassus, alle veelbetekenende namen rond de herleving van de gotiek. Zoals we gezien hebben, was Boisserée een van de stimulerende krachten geweest achter het herstel en de voltooiing van de Keulse dom. Pugin was de grote voorvechter van de gotische stijl in Engeland. In Parijs groepeerde Lassus rond de restauratie van de Sainte Chapelle een bouwloods naar middeleeuws voorbeeld. Zoals Thijm in het voorwoord van De Heilige Linie uiteenzette, stelde hij zich niet als ideaal een slaafse navolging van de gotiek: "...ons tijdvak moet van zijn eigen adem leven. Maar ik verlang herleving der eenig ware en eeuwige beginselen. Ik wensch daartoe grondige, veeljarige bestudering van de beste gewrochten, waarin die beginselen zich verwezenlijkt hebben; en dan wensch ik dat men verder ga."

Deze woorden van Alberdingk Thijm zien we in het werk van Cuypers in praktijk gebracht. Pierre Cuypers, geboren te Roermond, studeerde in 1849 met de *prix d'excellence* af aan de Antwerpse Academie. Men mag wel stellen, dat het verrijzen van zijn eerste kerk in 1854 een keerpunt was in de Nederlandse architectuurgeschiedenis: zijn experimenteren met de constructie was de kiem voor vernieuwing, die door Berlage verder uitgebouwd zou worden. Aan zelfstandige theorievorming over de neogotiek heeft Cuypers nauwelijks gedaan; zijn ideeën vinden we verwoord in enkele artikelen. Het meest bepalend voor zijn vorming waren de theorieën van Viollet-le-Duc, die hij persoonlijk kende en met wie hij correspondeerde. Het eerste deel van de Dictionnaire raisonné de l'architecture française verscheen in

1854 en Viollet-le-Duc's dogma, dat iedere vorm die niet voortkomt uit de constructie, vermeden dient te worden, vormde de grondslag van Cuypers' wijze werken.

Zijn aanvankelijk in hoofdzaak Frans gerichte belangstelling kreeg nieuwe impulsen, doordat hij kennis nam van de ideeën van Duitse en Engelse architecten. Hij maakte studiereizen naar het Rijnland en Engeland. Zijn werk na 1870 draagt een veel eclectischer karakter, hetgeen vooral goed geïllustreerd wordt aan de wereldlijke bouwwerken als het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam. Bepalend voor zijn ontwikkeling is ook geweest, dat hij de historische monumenten in eigen land veel beter leerde kennen. Dit hield nauw verband met zijn benoeming in 1874 tot lid van het college van rijksadviseurs voor de monumenten, waardoor hij met veel Nederlandse architectuur te maken kreeg. "Inheemse" motieven vinden wij dan ook in zijn latere werk terug.

Het jaar 1874 betekende eveneens het begin van een belangrijke vriendschap namelijk met Victor de Stuers, die ook lid was van het college. Victor de Stuers, geboren in Maastricht, stamde uit een artistiek milieu en van jongsaf werd hem de zin voor kunst bijgebracht. Reeds in zijn studententijd begon hij de strijd tegen de verwaarlozing van kunstwerken en monumenten in Nederland, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de publicatie van zijn artikel "Holland op zijn smalst" in De Gids in 1873. Hierin hekelde hij op felle toon het gebrek aan kunstzin onder het Nederlandse volk en het ontbreken van overheidszorg voor monumenten. Het artikel betekende een keerpunt in de monumentenzorg: in 1874 werd bij koninklijk besluit het college van rijksadviseurs voor de monumenten opgericht, waarvan De Stuers zelf secretaris werd.

Zijn vriendschap met Cuypers bepaalde de definitieve plannen voor de bouw van het Rijksmuseum. De Stuers was de grote promotor achter Cuypers' benoeming tot "architect der Rijksmuseumgebouwen" op 12 juli 1876. Deze benoeming riep veel negatieve reacties op: men vreesde dat Amsterdam overwoekerd zou worden door "paapse bolwerken", zeker toen ook de bouw van het Centraal Sta-

tion aan Cuypers werd opgedragen. Ook nu klom De Stuers in de pen en veegde de kritiek onder tafel in zijn artikel "Een bouwkundig spook", gepubliceerd in De Gids van 1877. De jaren van samenwerking tussen Cuypers en De Stuers waren bijzonder vruchtbaar, niet alleen voor het ontwerp van nieuwe gebouwen, maar evenzeer voor de vele restauraties, die door Cuypers uitgevoerd werden en waarvoor De Stuers de financiële subsidie regelde. In woord en geschrift heeft De Stuers de bouwactiviteiten van Cuypers gesteund en verdedigd en zo ook bij het niet-katholieke volksdeel de waardering voor de neogotiek vergroot. In een levensschets van Pierre Cuypers, gepubliceerd in de

bundel Mannen en vrouwen van betekenis, sprak De Stuers zijn bewondering voor de architect als volgt uit:

"Nergens werd het bedrog in de architectuur tot zulk een hoogte opgevoerd als in Nederland...Toen is te rechter tijd de man gekomen, die toegerust met groote kennis en een verbazende werkracht, gezegend met veelvuldige bekwaamheden en bovenal met bewonderenswaardig veel gezond verstand, door woord en meer nog door daad den weg gewezen heeft, waarlangs de architectuur en de daarmee verwante decoratieve kunsten, met vasten tred tot een gezonde en oneindige ontwikkeling konden geraken."

Dr. P.J.H. Cuypers